

Bozkır Türk Kültüründe Mitolojik Demir ve Kutsal Efendileri (Demirciler)*

Engin GÜNGÖR^{1*}

¹ Dr. Öğretmen, Yusuf Ziya Öner Fen Lisesi, ANTALYA.

* ezgungormez@hotmail.com

+ORCID: 0000-0002-3951-8371

Öz- İslamiyet öncesi dönemde Avrasya bozkırlarında uzun süre yaşam sürmüş olan bozkır Türkleri için metal işlemeciliği oldukça önemli bir zanaat olmuştur. Günümüz dünyasında da birçok alanda kullanılan altın, gümüş, bakır, tunç ve demir gibi metaller bozkır Türkleri tarafından ev eşyalarında, savaş aletlerinde, at koşum takımlarında, süs eşyalarında ve takılarda başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum hem buluntulardan elde edilen sonuçlardan hem de kaynakların verdiği bilgilerden net bir şekilde anlaşılmaktadır. En eski devirlerden itibaren bahsi geçen metalleri cevherinden ayırma ve işleme konusunda Dünya’da şöhret kazanan bozkır Türkleri için özellikle demir oldukça önemli kutsal bir metal olmuştur.

Bozkır Türkleri açısından demir bu Dünya’ya ait olmayan mitolojik bir metaldir. Bu durum araştırmacıların geneli tarafından demirin gökselliği ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim bozkır Türklerinin ilk işledikleri toprak altından çıkarılarak cevherinden elde edilen demir olmamıştır. Demir işleme sanatına ilk defa gökten düşen meteor demiri ile başlayan bozkır Türklerinin, göğü Tanrı mekânı olarak kabul ettikleri bilinen bir gerçektir. Bu inanış çerçevesinde değerlendirildiğinde gökten düşen meteor demirinin Tanrı tarafından hediye ve lütf olarak gönderilme ihtimali Türk kültürü açısından yadrganacak bir düşünce tarzı değildir. Demirin Türk kültüründeki bu kutsal pozisyonu onu işleyerek şekillendiren ve özel ruhlar vasıtasıyla korunduğu düşünülen demircilerin, hatta onların kullandığı örs, çekiç ve köruk gibi aletlerin dahi kutsal kabul edilmesine sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler- Bozkır, Türk, Demir, Demirci, Mitoloji

Mythological Iron and Its Holy Masters (Blacksmiths) in Steppe Turkish Culture

Abstract- Metalworking has been a very important craft for the steppe Turks, who lived in the Eurasian steppes for a long time in the pre-Islamic period. Metals such as gold, silver, copper, bronze and iron, which are used in many fields in today's world, have been successfully used by steppe Turks in household goods, war tools, horse harnesses, ornaments and jewelry. This situation is clearly understood both from the results obtained from the finds and from the information given by the sources. Especially iron has been a very important sacred metal for the steppe Turks, who have gained fame in the world for separating and processing the mentioned metals from their ores since the earliest times.

For steppe Turks, iron is a mythological metal that does not belong to this world. This situation has been accepted by the researchers in relation to the celestuality of iron. As a matter of fact, the first iron processed by the steppe Turks is not the iron obtained from the ore by extracting it from the ground. It is a known fact that the steppe Turks, who started iron work with meteor iron falling from the sky for the first time, accepted the sky as the place of God. When evaluated within the framework of this belief, the possibility of sending meteor iron falling from the sky as a gift by God is a normal thought in terms of Turkish culture. This sacred position of iron in Turkish culture caused the blacksmiths who worked and shaped it and thought to be protected by special spirits, and even the tools such as anvils, hammers and bellows used by them were considered sacred.

Keywords – Steppe, Turk, Iron, Blacksmith, Mythology

* Bu çalışma yazarın “Bozkır Türk Kültüründe Metalin Yeri ve Önemi (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Demir, bozkır Türk kültürünün oluşumunda son derece önemli bir yere sahiptir. Öyle ki çoğunlukla konargöçer bir yaşam süren bu medeniyet, hayatının her alanında demiri sıklıkla kullanmıştır. Tabii ki bu durum demirin verimli bir şekilde işlenebilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Nitekim cevher olarak keşfinden hemen sonra henüz eritilmesi için gerekli ısı yakalanamadığından önce dövülerek işlenmiştir. Eritildikten sonra ise döküm tekniği kullanılarak gerçek formunu bulan demir, bozkır Türklerinin vazgeçilmez metali olmuştur.

Gerçek anlamda işlenmeye başlandıktan hemen sonra bakır ve tunç gibi kendisinden önceki metallerin yerine hızla geçen demir, bozkır Türkleri tarafından; hayvan takımlarında, delici ve kesici aletlerde, silahlarda, tarım ve ev aletlerinde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle bu sağlam metalden yapılan ok uçları, kılıçlar, kamalar, mızraklar, zırhlar, miğferler ve kalkanlar gibi savaş aletleri onları savaş meydanlarında rakiplerine karşı oldukça üstün bir hale getirmiştir.

Coğrafyalarında cevheri bolca bulunan bu metal sayesinde kültürlerine dinamizm ve güç kazandıran Türkler; sosyal, siyasi, iktisadi ve askeri hayatta da önemli başarılar elde etmişlerdir. Maddi anlamda bozkırlı Türklerle sağladığı avantajlar demirin bu kültürde manada da önemli bir yer elde etmesini sağlamıştır. Özellikle bu makalenin konusu olan mitolojideki karşılığı oldukça dikkat çekici boyuttadır ve onu işleyen demircilerin kutsal kabul edilme sebebi de burada aranmalıdır.

1. Mitolojik Demir

Dünya dillerindeki en eski karşılığına Sümercede rastladığımız demir, aynı dildeki “an” ve “bar” yani “gök” ve “ateş” kelimelerinin birleşmesi ile isimlendirilmiştir. Sözcük bu dilde genel olarak “gök metali” ya da “yıldız-metal” şeklinde anlam kazanmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından yine Sümerce “bar-gal” sözcüğünden yola çıkarak “ulu metal” şeklinde anımlandırılan bu metale konuyla ilgilenen dil bilimcilerinin bir kısmı da “göksel şimşek” manasının uygun görmüştür.¹ Tarihi buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla demiri ilk işleyen medeniyetlerden olan Hititlerin dilinde ise “ku-an” olarak isimlendirilen ve cennetten geldiğine inanılan bu işlevsel metal aynı Sümerlerde olduğu gibi “gök-ateş” anlamını içermiştir. Yine İbranicede “parzil”, Asur dilinde ise “barzillu” olarak anılan demir, her iki dilde de Tanrı'nın veya cennetin metali anlamına gelmektedir.²

Türk milli kültürü hakkında yaptığı derin araştırmalarla bu alanda çalışan bilim insanlarına ışık tutan rahmetli İbrahim Kafesoğlu'nun deyişiyle at ile beraber bozkır Türk kültürünün temelini oluşturan demir,³ Türk tarihinin en eski kaynaklarında ve günümüz çeşitli Türk lehçeleri sözlüklerinde “temir, temür, tamir”⁴ şeklinde kaydedilmiştir. Nitekim Kuman Kitabı anlamına gelen ve Kıpçak Türkçesi hakkında bilgi sunan en önemli eserlerden Codex

Cumanicus'ta bu metal “temir” olarak kaydedilirken,⁵ Türk kültür tarihine ışık tutan XI. yüzyılın iki önemli eseri Kutadgu Bilig ve Divanü Lugat-it Türk'te “temür” şeklinde yer almıştır.⁶

Eski Çağ toplumlarının geneli tarafından isimlendirilirken her daim gökselliğine vurgu yapılması ilk işlenen demirin meteor kaynaklı olmasıyla alakalıdır. Açıkçası demir, tarih öncesi çağlarda kullanılmaya başlandığında insanlık, henüz yeryüzündeki demir cevherinden habersizdir. Bu nedenle gökyüzünden düşen meteor demirinin işlenmesi yeryüzündeki demir içeren cevherlerin işlenmesinden çok daha öncelere tarihlendirilmektedir.⁷ İşte bu durum Eski Çağ toplumları üzerinde mitolojik bir olgu yaratmıştır. Nitekim ilk madencilerin en kolay ulaştıkları bu meteoritlerin gökten alevler içerisinde dökülerek gelmesi insanlık tarafından Tanrı'nın yolladığı özel bir selâm olarak kabul edilmiş ve bu durum ona mitolojik bir anlam yüklenmesine sebep olmuştur.⁸ Öte yandan meteor demiri, Dünya'nın birçok medeniyeti tarafından metal kültürünün en erken aşamalarında kullanılmıştır. İnsanlık altın ve bakır ilk defa kullanırken nasıl zeminin yüzeyinde hazır bir şekilde bulduysa aynı durum meteor demiri için de geçerli olmuştur.⁹ Nitekim Antik Dönemde meteor demirinin birçok farklı coğrafyada kullanıldığını kanıtlayan çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir. Örneğin; Girit adasındaki Kronnos mezarlarında MÖ. 2000'lere tarihlenen ve Minos Çağı'na dayanan işlenmiş meteor demiri kalıntıları bunlardandır.¹⁰ Yine bugünkü Irak'ın güneydoğusunda yer alan Sümer antik kenti “Ur” da M.Ö. 3100'lere dayandırılan hançer parçaları ile Mısır'da bulunan ve M.Ö. 3000'lere tarihlendirilen demir boncuklar da bu türden buluntulara örnek teşkil etmektedir.¹¹ Bu durum Mısır kültüründe de demirin göksel kökenli olduğu inancını oluşturmuştur. Mısır dilinde kullanılan ve “gök demiri” veya “gök metali” anlamına gelen “biz-n.pt” terimi ise bu inanışın dile yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

Demirin gökselliği dolayısıyla Tanrı hediyesi olduğuna yönelik inanış sadece Eski Çağ toplumlarıyla da sınırlı kalmamıştır. Örneğin; XVI. yüzyılın başlarında Meksika'yı ele geçiren ve Aztek Krallığı'na son veren İspanyol kâşif Hernan Cortes'in ifadelerine göre; Aztek reislerine bıçaklarını nereden aldıkları sorulunca onlar gökyüzünü göstermişlerdir.¹³ Bu herhalde, onların bıçaklarının değerini ifade etmek için başvurdukları bir yol olmuştur. Cortes bölgeye geldiğinde yalnızca Aztek seçkinlerinin pahada oldukça değerli meteor demirinden bıçak ve hançerlere sahip olduğunu ifade etmiştir. Nitekim eritme yönteminden habersiz olan Mayalar ve İnkalar gibi meteor demirini kullanan Aztekler için de bu demir o derece kıymetliydi ki çoğu zaman altından daha pahalı olmuştur.¹⁴

Bozkır Türk kültürünün merkezi olan Orta Asya'da ele geçirilen buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla meteor demiri erken çağlardan itibaren bu coğrafyada birçok alanda kullanılmıştır. İşte M.Ö. 3. binden M.Ö. 1700'lere kadar uzanan Afanesyova kültürü bunlardandır. Bölgede bulunan Gora adındaki bir yerleşim yerinden çıkarılan kadın cesedinin kolundaki demir halkalarla çevrilmiş deri

¹ Mircae Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, (Çev. Mehmet Emin Özcan), Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2003, s.22-s. 23.

² Thomas Arthur Rickard, “The Use of Meteoric Iron”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 71, No. 1(2), 1941, s. 55.

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 214.

⁴ K K Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 724; Nicholas N.Poppe; *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*, (Çev. Mustafa S. Kaçalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, b. 35/63/198//199/270; Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 329; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 233.

⁵ Comes Geza Kuun, *Codex Cumanicus*, Academie Hung, Budapestini, 1980, s. 180/208/286.

⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, C. I, 42/187/361/520, C. II, 11/21, C. III, 253; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2005, b.3041/4263/4710/6551.

⁷ Robert James Forbes, *Studies in Ancient Technology Vol. IX*, E.J. Brill Leiden, Netherlands, 1964, s. 198.

⁸ Önder Küçükerman, N. Başgelen, G. Tanyeli, A. Batur, *Anadolu Sanayi ve Tasarım Tarihinin Ayak İzlerinde Maden Döküm Sanatı*, Türk Demir Döküm Fabrikaları Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1994, s. 15.

⁹ Rickard, “The Use of Meteoric Iron”, s. 55.

¹⁰ Robert James Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, Leiden, Netherlands, 1950, s. 385-401.

¹¹ Rickard, “The Use of Meteoric Iron”, s. 55.

¹² Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, s. 428-429.

¹³ Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, s. 22.

¹⁴ Harold Peake, “The Origin and Early Spread of Ironworking”, *Geographical Review*, 1933, Vol.23(4), s. 640.

bilezik henüz balta, ok, mızrak ucu gibi savaş aletlerinin taştan yapıldığı bir dönemde meteor demirinin süs eşyası olarak kullanıldığını göstermektedir.¹⁵

Elbette Orta Asya dahil Dünya'nın birçok coğrafyasında ilk kullanılan demir olan meteoritlerin¹⁶ erken çağlardan itibaren kullanılmaya başlaması tam olarak Demir Çağı'nın başladığı anlamına gelmemektedir. Bu dönemlerde oldukça nadir bulunan ve kimi zaman değer bakımından altının dahi önüne geçen meteor demirinin kullanım şekli çoğu zaman ayin amaçlı olmuştur. Oysa insanlık tarihinde, Taş Devri'nden Metal Devri'ne geçiş tam olarak madenlerin eritilebilmesi ile gerçekleşmiştir. Yine de eritme tekniği¹⁷ daha geç dönemlerde keşfedilse de demir, insanlığın en eski medeniyetlerinin varlık sürdüğü Mezopotamya, Anadolu ve Mısır gibi coğrafyalarda M.Ö. III. binyıldan itibaren¹⁸ Çin'de ise daha geç dönemlerde M.Ö. I. binyıldan itibaren kuzeyden gelen Türklerin etkisiyle kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹

Daha önce de bahsi geçtiği üzere Türklerin hayatının her alanında fevkalade bir yer edinmiş olan bu maden, sadece maddi anlamı ile değil manada da önemli bir yere sahip olmuştur. Örneğin; kültürde kötü ruhların kovucusu olduğuna inanılan demir, yüzyıllar boyunca yeni ölmüş insanların bekletilen cesetleri üzerine konulduğu gibi yine lohusa kadını rahatsız ettiğine inanılan ve "al karısı" ya da "albastı" olarak adlandırılan kötü ruhu kovmak için kadının yanına da konmuştur.²⁰

Türk kültür tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan ve dinisihrimistik bir yapı olarak karşımıza çıkan Şamanizm'de de demirin ehemmiyeti hissedilmektedir. İnanışa göre kutsal demir; asıl işi insanların ruhsal sıkıntılarını gidermek olan ve bunun için icap ederse kötü ruhlarla mücadeleye giren şamanın ayinlerde özel olarak giydiği kıyafetinde, davulunda, tokmağında ve elinden düşürmediği arasında önemli bir oranda yer almıştır. Şamanların amacı Tanrısal olan bu madde ile insanlara musallat olan kötü ruhları korkutmak ve onlara galip gelmek olmuştur.

Demir şamanın ruhlar âlemine yapacağı yolculukta üzerindeki koruyucu hayvan figürleri sayesinde onun biçim değiştirmesine yardımcı olacağına inanılan ve bu nedenle Şamanizm'in vazgeçilmez unsurlarından biri olan kıyafetinde²¹ oldukça mühim bir yer tutmuştur. Nitekim şamanlar düzenledikleri ayinleri genelde özel kıyafetleriyle yapmışlardır. Sıradan kıyafetlerle yapılan ayinler makbul kabul edilmediği gibi ayin kıyafetlerinin arka kısmı, göğüs kısmı ve kollarında hayvan şekilleri ile süslü birçok demir parçası yer almıştır. Bunlar vücudun her hareketinde birbirine çarparak kuvvetli

sesler çıkarmış ve şamanları mücadele ettiği kötü ruhlardan korumuşlardır.²² Özellikle özgün şaman kıyafetlerine bakıldığında vakit onu kötü ruhlardan koruyacak olan kartal şeklindeki kıyafetlerin demir levhalardan hazırlanan tüyleri bir zırh görevi görerek kötü ruhlarla mücadelede üstünlük elde etmelerini sağlamıştır.²³ Aynı şekilde kıyafetlerin bağlanmasını sağlayan deri kemer veya kumaş kuşak üzerindeki demirden yapılmış nesnelerin yoğunluğu da dikkat çekicidir. Kemersiz hiçbir şekilde tören icra edemeyen şamanın bu aksesuarı üzerindeki kuş şekilleri veya arba²⁴ ruhlarını tasvir eden demir parçaları, çingiraklar ve bıçaklar onun mücadeledeki en önemli silahları olmuştur. Yine şamanın omuzunda bulunan ve onun zorluklar karşısındaki dayanıklılığını temsil eden demir zincir ile kötü ruhları korkutmak için elbiseye tutturulan ok-yay gibi demir silahlar, kıyafetin en önemli tamamlayıcılarıdır.²⁵ Öte yandan şaman tacının altında demir bir çember de vardır ki o da yine şamanın başını kötü ruhlara karşı koruma amaçlıdır.²⁶

Şaman için ayini esnasından vazgeçilmez diğer bir unsur olan davulun çeşitli yerlerinde kullanılan ve niteliklerine göre anlam kazanan madeni parçalar özellikle kutsallığından dolayı demir madeninden seçilerek buralara yerleştirilmiştir.²⁷ Darkhatlar²⁸ "zengereg" olarak isimlendirdikleri şaman davullarında bulunan "eezi" adındaki sapın üst tarafına üç demir kazığı, davulun demir çemberine tutturulmuş çeşitli sayıdaki dörtgen demir halkaları ve yine sapı ortadan keserek karşıdan karşıya geçen ağaç bir sopanın altına at nalı şeklinde asılan demir çubukları²⁹ hep bu kutsal inanışla yerleştirmişlerdir. Altay coğrafyasında "kungru"³⁰ diye ifade edilen ve davulun sapını tam ortadan ikiye kesen ok biçimindeki demir parçalar da kötü ruhların kovucuları olmuştur. Nitekim şamanın rütbesine göre sayıları değişebilen ve gökten Tanrı tarafında gönderildiğine inanılan kutsal demir parçaları, onun bineği kabul edilen davulunun alelade aksesuarları olarak görülmemiştir. Aksine ruhlar âlemine yapacağı zorlu yolculukta tıpkı kıyafetinin üzerindeki demir parçaları gibi ona yardımcı olacağı ve kötü ruhlardan onu koruyacağı düşünülmüş olmalıdır.

Türk inanışında Tanrı'nın bahsettiği bir metal olarak gücün ve üstünlüğün temsili olan demir, aynı zamanda kötü ruhların elindeyken ıstırap verici bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Anlaşıldığı üzere dokuz kattan oluşup karanlığı temsil eden ve tek gayeleri insanlara zarar vermek olan kötü ruhların hüküm sürdüğü yer altında yaygın olarak bulunan bir metaldir. İnanışa göre karanlıklar diyarındaki kötü mahlûkların başında yer alan ve bizzat Bay Ülgen tarafından yaratılan Erlik burada kara bir taht üzerinde oturur. Şamanların büyü dualarında baba diye hitap ederek çekindikleri bu

¹⁵ A. Pavlovich Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", (Çev. Alaeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.117-118.

¹⁶ Thomas Arthur Rickard, "Meteoritic Iron in Antiquity", *Man*, vol. 27, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1927, 79-80; Rickard, *The Use of Meteoritic Iron*, s. 55.

¹⁷ Kalay fakirliğinden dolayı Tunç elde etme konusunda zorluk çeken Anadolu'da demir işleme teknikleri hiç durmadan geliştirilmiş ve nihayet işlenebilir bir demir elde etmek için gerekli olan en düşük ısıya (1100-1150 °C) ulaşılabilmektedir. Dünya tarihinde ilk defa Hititler tarafından M.Ö. 1400'lerde ulaşıldığı düşünülen bu derecelerde demir mükemmel bir şekilde eriyip sıvı bir hal almıştır. Literatüre dökme demir olarak geçen bu maden ancak yarı eriyik ve birazda gözenekli bir halde içerisindeki yabancı maddelerden arınmak ve şekillendirmek için çekiçlenmiştir. Demirin bugünkü manada anladığımız şekliyle eritilebilmesi için gerekli olan sıcaklık 1530 ile 1540 °C civarındadır ve insanoglu bu ısıya ancak 19. yüzyılda ulaşabilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Rickard, "The Primitive Smelting of Iron", *American Journal of Archaeology*, 1939, s.43(1), s. 85; Harry Craig Richardson, "Iron, Prehistoric and Ancient", *American Journal of Archaeology*, Vol. 38, No. 4, 1934, s. 577; Thomas T. Read, "The Early Casting of Iron: A Stage in Iron Age Civilization", *Geographical Review*, Vol. 24, No. 4, 1934, s. 544; Leslie Aitchison, "A History of Metals", Vol. I, London, *Macdonald & Evans Ltd.*, 1960, s. 17; Ronald F. Tylecote, *A History of Metallurgy*, London, *Maney Publishing*, 1992, s. 48.

¹⁸ Eliade, *Demirciler ve Simyaçılar*, s. 24-25.

¹⁹ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 120.

²⁰ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 231.

²¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 71.

²² Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan*, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s. 20.

²³ Mihayl Hoppal, *Avrasya'da Şamanlar*, (Çev. Bülent Bayram – H. Şevket Çagaçay Çapraz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 207.

²⁴ Erlik'in ülkesinde yaşadığına inanılan canavar.

²⁵ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 73-74.

²⁶ Hoppal, *Avrasya'da Şamanlar*, s. 214.

²⁷ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 76.

²⁸ Darkhatlar; Kuzey Moğolistan'da yaşayıp hayvan yetiştiriciliği yapan Buryatlar ile sosyo-kültürel açıdan, Tuva Türkleriyle ise Şamanik unsurlar açısından oldukça benzer özellikler taşımaktadırlar. Bkz. Vilmos Dioszegi, "Ethnogenic Aspect of Darkhat Shamanism", *Acta Orientalia*, Budapest, 1963, s. 55-56.

²⁹ Dioszegi, "Ethnogenic Aspect of Darkhat Shamanism", s. 61-62.

³⁰ Bu ismi "koğura" diye kaydeden Anohin manasının "çingirak" olduğunu belirtmiştir. Bkz. Andrey Viktoroviç Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Konya, 2006.

kötülük Tanrısı tasvir edilirken onun ihtişamı ve heybeti sık sık vurgulanmıştır.

“..... Yeşil demirdir kılıcın,

Demirdendir kürek kemiğin,

..... Çadırının damı demirdir”³¹

şeklinde dualarda yer alan satırlar bize göstermektedir ki demir, Erlik’in gücünü ve ihtişamını ifade etmekte kullanılan oldukça önemli bir vasıttır. Nitekim; Türklerin “*tamu*”³², “*tamuk*”³³ veya “*tamuv*”³⁴ dedikleri yer altı cehenneminin ağzında demirden yapılan kazanlar vasıtası ile Erlik’e itaat etmeyen kötü ruhlar dahil cehenneme giden herkes cezasını çeker.³⁵

Esasen demirin kutsallığı ile ilgili inancın, uygarlık seviyesi ne olursa olsun birçok eski medeniyette mevcut olduğundan bahsetmiştik. Eliade de bu durumu demirin gökselliğinde aramaktadır. Ona göre, demirin kutsallığını bir nesne tapınıcılığı şeklinde boş inanç olarak açıklamak doğru değildir. Bu medeniyetler için gökten gelen demir, bu evrene ait olmayan, başka yerlerden gelen dolayısıyla öte dünyaya işaret eden saygı duyulması ve kutsal yabancı bir nesnedir. Malezya krallarının kısa süre öncesine kadar korku ile karışık saygı duydukları kutsal bir demir parçasını üzerinde taşımaları, Hint’in eski halklarının komşu kabilelerden edindikleri ok uçlarına ilk ürün mahiyetindeki kıymeti göstermeleri, Sinalı Bedevilerin meteor demirinden kılıç yapabilen bir kişinin savaşta yara almadan bütün düşmanlarını alt edebileceği düşüncesi bu metalin kutsallığı ile alakalıdır. Yine Dünyanın birçok bölgesindeki günümüz halk inançlarında demirin insanları gece buhranlarından, cin ve şeytan gibi kötü varlıklardan koruduğu düşüncesi hakimdir. Avrupa’nın kuzeydoğusunda da demir nesnelere ekini hem kötü hava hem de kem gözlere karşı koruduğu anlayışı onun bu kutsallığı ile alakalıdır.³⁶

2. Kutsal Efendiler (Demirciler)

Eski Türkçede demiri işleyen ve şekillendirerek çeşitli aletler yapan demirciler temür kökünden türetilen “*temürçi*”³⁷ kelimesi ile anılmışlardır. Kutadgu Bilig’de bilge kişi Ay-Toldı’nın hükümdar Kün-Togdı’ya tavsiyelerde bulunurken yakınında tutmasını, bu şekilde onlardan fayda göreceğini söylediği zanaat erbablarının başında gelen demirciler³⁸ ve onların sanatları bozkır Türk kültüründe kutsal kabul edilmiştir ki bu durumun sebebinin de demirin kutsallığında aramak gerekmektedir.

Bilindiği üzere tarihin en eski devirlerinden beri Türklerin gerçekleştirdiği büyük fetihlerde at yetiştiriciliği ve demircilik oldukça önemli rol oynayan iki sanattır. Türk hükümdarlarının bahar bayramında örs üzerinde demir döverek tören icra etmesi bu kültürde demir madenine ve demirciliğe verilen önemi gözler önüne sermektedir. Bu anlayış Türklerin meşhur Ergenekon destanında şu şekilde aktarılır: “*Tanrının gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi... O günü bayram sayarlar. Bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kışkaçla tutup örs koyar, çekiçle döver. Ondan sonra Beyler de öyle yapar. Bugünü mukaddes bilirler,*

böylece Tanrı’ya şükretmiş olurlardı”.³⁹ Esasen Türkler açısından hem dinî hem de millî bir bayram kabul edilen bu törende hakanın örs üzerinde demir dövmesi bu mesleğin Türklük açısından şerefle ifa edilen millî bir sanat olarak algılandığına işaret etmiştir.⁴⁰

Türklerin demir ve demir işçiliği ile ilgili münasebetleri, Göktürklerin Koço denilen bölgeden sürülüşü ile ilgili yarı efsanevi rivayetlerde çok net bir şekilde görülmektedir. Rivayete göre 460 yılında Koço’dan sürülen Göktürkler, Altun-yış Dağlarının güney silsilesinde tolga şeklinde bir zirvede yüzyıl kadar demircilikle uğraşmışlardır. Hatta Tolga manasına geldiği söylenen Türk adının buradan türediği de iddia edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bir Uygur resminde Budist mitolojisine ait “*Altın Dağ*” diye isimlendirilen efsanevi dağın yanında iki kişi çekiç vururken resmedilmiştir. Bunların demirci oldukları resmin altındaki “*bo temirçi*” (bu demircidir)⁴¹ ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu görüntü bize Göktürk döneminden gelen bu yarı efsanevi inancın yerleşikliği kabul eden Uygurlar döneminde de hafızalardan silinmediğini göstermektedir.⁴² Bu tip efsanelerin yerleşik Uygurlarda korunması onların da hayatlarında demir ve demirciliğe oldukça önem verdiğine işaret etmiştir. Zaten kaynaklarda kısmen yerleşikliğe geçiş yapmış olsalar bile Uygurların dönemlerinin en iyi demir ve çelik işçilerinden oldukları aktarılmaktadır. Onların bu konudaki ustalıkları 981 ile 984 tarihleri arasında Turfan ve Beşbalgı’ı ziyaret eden Çin elçisi Vang Yen-tö’nün seyahatnamesindeki; “*Uygurların altın, gümüş, bakır ve demirden yapılan eşyalar yapımında gösterdikleri mükemmellik ve fevkaladeli Allah tarafından yalnızca onlara verilmiş bir vergi gibidir.*”⁴³ ifadelerden de anlaşılmaktadır.

Şaman kültürünün hâkim olduğu Yakutlarda demircinin de şaman kadar kutsal sayılması ve şamanla aynı yuvadan geldiği anlayışının var olması bu mesleği icra eden demircilerin de Türk kültüründe kutsal kabul edildiğini gösteren başka bir unsurdur.⁴⁴ Onların en büyük efsanevi demircilerinden birinin adı “*Ağlus*” olarak zikredilmiştir. Bu isim Yakut lehçesinde kutsal koruyucu ve muhafız anlamına gelmektedir. Yine Yakut inancında ilk ataları olarak bildikleri “*Elliei*” adlı kişi aynı zamanda Dünyanın ilk demircisidir.⁴⁵ Onlara göre “*Kıtay Bakı Toyon*” denilen ve Sekiz Yeraltı tanrılarının soyundan gelen ruh, insanlara kötülük etmesine rağmen demircilerin koruyucusu olmuştur. Demirciler onun şerefine kırmızı bir inek keserler ve bu ineğin kanına çekiç, örs, kerpeten, körük gibi aletlerini sürerlerdi. İneğin kızarttıkları ciğerini de örs üzerinde yok olana kadar çekiçlerlerdi.⁴⁶ Yine bir Yakut şaman duasında “*Yakutlara kudretli demirciler göndererek lütfeden Kıtay Bakı Toyan’a saygı göstereceğim. Eğer kudretli demirci hastalanırsa bir inek kesip ona kurban olarak sunacağım*” diyerek⁴⁷ kendilerine demirci gönderip lütfeden Tanrıya şükürde bulunmuşlardır. Bu durum Yakutlar tarafından demircinin büyük bir lütf olarak algılandığını ve insandan farklı olarak tanrısal bir kuvvetle donatıldığını göstermektedir. Nitekim onlarda bu meslek o derece saygı görmüş ve benimsenmiştir ki ilk atalarını ve köklerini burada aramayı tercih etmişlerdir.

Böylesine kutsal kabul edilen bu meslek, Göktürkler döneminde de müthiş bir itibar görmüştür. Öyle ki demircilik hanedan mesleği olarak algılanmış ve bu nedenle Göktürk hükümdarları aynı zamanda

³¹ Radloff, *Sibirya’dan*, C. II, s. 13.

³² Kaşgarlı, *Divanü Lugat-it-Türk*, C. III, s. 234.

³³ Kuun, *Codex Cumanicus*, s. 233.

³⁴ Abu Hayyan, *Kitab al-Idrak li-lisan al-Atrak*, (Haz. Ahmet Caferoğlu), Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931, s. 97.

³⁵ Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, s. 8.

³⁶ Eliade, *Demirciler ve Simyacilar*, s. 28-29.

³⁷ Kaşgarlı, *Divanü Lugat-it-Türk*, C. III, s. 268.

³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, b.4458.

³⁹ M. Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı: Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 27.

⁴⁰ Jean Paul Roux, “Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı”, *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, İstanbul, 1972, s. 2(1a), s. 76.

⁴¹ Tuncer Baykara, “Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1975, s. 88.

⁴² Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II, Cilt I/b’den Ayrı Basım*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1987, s. 85-86.

⁴³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 119.

⁴⁴ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, 229-231.

⁴⁵ Waldemar Jochelson, *The Yakut*, The American Museum of Natural History, New York, 1931, s. 172.

⁴⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 76.

⁴⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2006, s. 78.

demirci ustaları olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Nitekim sadece Göktürklerde değil diğer birçok Türk boyunda da Ergenekon'dan çıkışın her sene belli bir günde bayram olarak kutlandığını belirten Ziya Gökalp, hükümdarın demircilik uygulamasını gerçekleştiren altın örs ve altın çekiç kullandığını ifade etmiştir.⁴⁹ Görüldüğü üzere demircilik Türklerin en meşhur sanatı hatta bundan da öte adeta töresi olmuştur.⁵⁰

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir unsur şudur ki demircilik mesleğinin kutsal bir meslek olarak kabul edilmesi sadece Türk kültürüne özgü bir durum değildir. Eski Çağ medeniyetlerinin çoğunda gökten gelen demire yüklenen kutsiyet onları işleyen kişilere hatta aletlere de verilmiştir. Bu eski inanışların çoğunda alet yapma sanatı ya Tanrıya ya da insanüstü varlıklara ait bir meziyettir. Bu nedenle ellerindeki demiri öldürücü bir silaha dönüştürebilen demircilerde normal insanlardan farklı varlıklar olarak kabul edilmiştir. Bu durum Taş Devri zamanlarına ait olan mitolojik unsurların metale aktarılmasının bir sonucu gibi görünmektedir. Taş Devrinde el baltası gibi taştan aletlerin gizemli güçlerle yüklü, tıpkı yıldırım gibi çarpabilen, yaralayabilen ve kıvılcım çıkarabilen bir alet olduğu inancı hâkim olmuştur. Metal Çağı'nda ise bu inanç baltanın mirasçısı olan çekiçlere yüklenmiş dolayısıyla bu çekiçleri kullanan demirciler de kutsal olarak kabul edilmişlerdir. Bu nedenle İlk Çağ mitlerinde; fırtına ve tarımsal bereket tanrılarının demirci olduğu, tanrılarının demirci kılığında insanları koruduğu, göksel demirci ustalarının gökten tohum indirerek insanlara tarımı, hayvanları evcilleştirmeyi ve ateşi kullanmayı öğrettiği hatta yüce Tanrı'nın öz oğlu olarak kabul edilen demircilerin yine Tanrı tarafından yaradılışı tamamlamak ve mesleğin sınırlarını insanlara öğretmek için Dünyaya gönderildiği gibi birçok inanış ortaya çıkmıştır.⁵¹

Tarihi belgelerden anlaşıldığı üzere, Türk kültürünün merkezi olan Altay Dağları çevresi ve Issık Göl⁵² civarına yakınlığı nedeniyle kısa sürede bu kültürün etkisine giren Sibiry'a'nın⁵³ tamamında demircilik yüksek rütbeli bir iş olarak kabul edilmiştir. Bu halklar açısından özel ruhlar tarafından korunan demircilerin kutsal meslekleri öyle herhangi biri tarafından öğrenilebilecek ticari bir iş değil ancak ilahi bir hediye olarak görülmüştür.⁵⁴ Nitekim Yakutlara ait efsanelere bakıldığında vakit burada bahsi geçen "Kıday Baxsı" adındaki ruhun demirci ustalarını korumakla görevli olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

Doğu Sibiry'a halklarından olan, sınırları kuzeyde Baykal Gölü, güneyde ise Rusya ve Moğolistan'a dayanan⁵⁶ Buryatlıların inanışlarında da kutsal kabul edilen demircilere yüklenen göksel tanrısallık oldukça dikkat çekicidir. Buryat inanışındaki efsaneye göre insanlar henüz demir işlemeyi bilmezken Ak Tengri göksel demirci "Boşintoj" ve dokuz oğlunu insanoğluna madenleri işlemeyi öğretsin diye yeryüzüne göndermiştir. Görevlerini yerine getiren bu göksel demircinin oğulları Dünyalı kızlar ile evlenmiş ve işte demircilerin ilk ataları bunlar olmuştur. Eğer bir kimse bu aileden gelmiyorsa asla demirci kabul edilmemiştir. Aynı efsanenin bir başka biçiminde bu göksel demircilerin ilk ders verdikleri insanlar demircilerin ataları olarak kabul edilmiştir. Buryat efsanelerindeki bu

demirci ruhları insanlara yardım etmekle kalmamış aynı zamanda onları kötü ruhlara karşı da korumuştur.⁵⁷

Yukarıda bahsi geçen özellikleri düşünüldüğünde kutsal ve mitolojik kabul edilen demirciler, Türkler açısından aynı zamanda birer kahraman olarak da algılanmışlardır. Nitekim Yakutların geleneklerinde "Çiki" adını verdikleri efsanevi bir demirci kahraman vardır. Bu kişi bir yandan Yakut savaşçıları için silahlar yapıp onlara tavsiyeler verirken diğer yandan da iyi bir savaşçı olmaları için eğitim vermiştir.⁵⁸ Üstelik savaşçılar için yapılan silahlardan kasıt sadece madde olarak düşünülmemelidir. Demirci ustaları zanaatlarındaki gizemli uygulamalarla bu silahlara çeşitli olağanüstü güçler yükleyerek onları birer sihirli araca dönüştürmüşlerdir.⁵⁹ Çiki karakterinden de anlaşıldığı üzere Türkler açısından demirciler, icra ettikleri sanatlarının ötesinde önemli nasihatlerde bulunan bir bilge, savaşçılara ders veren usta bir savaşçı ve efsanevi bir kahramandır.

Demircinin kahramanlığı konusu, sadece sihirli silahları yapması ile alakalı da değildir. Mitolojiye göre kutsal demirci, aynı zamanda toprak kültürü için gerekli olan tarım aletlerini de getiren kişi olarak bilinir. Bu yönü ile uygarlaştırıcı bir kahraman olarak kabul edilen demirci aynı zamanda insanların yaşamlarında lazım olan tarım aletleri, silah ve gündelik hayatlarındaki birtakım eşyaları onlara kazandırdığı için tanrısal yaratıma katılan insanüstü bir varlık olarak kabul edilir. Nitekim Eliade'ye göre göksel demircinin uygarlaştırıcı kahramanlığı maddi unsurlara indirgenecek kadar basit değildir. Onun uygarlaştırıcılığı, insanoğlu açısından ruhsal bütünlüğü sağlayacak düzeydedir. Eğitimci demirci aynı zamanda insanoğlunu doğanın gizliliklerini anlayabilecek hale getirerek tanrının işini tamamlar ve onları maddî ve ruhi olarak kusursuzlaştırır. İşte demircinin insanoğlunu erginlemedeki bu rolü, onu toplumun dinsel yaşamında vazgeçilmez kılan yegâne unsur olmuştur.⁶⁰

Türk kültüründe demircinin kutsal kabul edilmesinin önemli sebeplerinden biri de onun da tıpkı şaman gibi ateşin efendisi olarak algılanmasından ve bu vasfı ile ateşe hükmetmesinden kaynaklanmaktadır. Ateşi kullanarak demiri çeşitli aletler haline getiren demirciler, bu tanrısal eylemi yapabildikleri için çoğu eski Türk toplumlarında kutsal veya kahraman kabul edilmiş ve birçoğunda da şamanla eşit sayılmışlardır.⁶¹ Yakut Türk kültürü açısından ise demircinin bir adım daha önde olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Atasözlerinde "demirci ve şaman aynı yuvadandır" diyen Yakutların inanışına göre ilk demirci, ilk şaman ve ilk çömlekçi öz kardeşler. Bunlardan en büyüğü olan demirci ise diğerlerinden daha büyük doğaüstü güçlere sahiptir. Bu nedenle demircinin ölümü şamanın elinden olamaz, o ne zaman demirciyi yutma girişiminde bulursa demircinin kendi gibi kutsal olan aletleri -maşası, çekici ve örsü- kanatlı yaratıklara dönüşürler, uçarak şamana vurur ve bu şekilde demirciyi korurlar. Şaman ne zaman demircinin ruhunu yakalamak istese bu ruh "koulgan" denilen ve metal delmeye yarayan demir plaka içine gizlenir; böylece şaman ona ulaşamaz. Yine Saha Türk kültürünün yoğun bir şekilde yaşatıldığı Dolgan inanışlarında şamanlar ateş ile korunan demirci ruhlarını asla yutamazlar fakat isterse demirci şamanı kolaylıkla öldürebilir.⁶²

⁴⁸ Kürşat Koçak, "Bozkır Türk Kültüründe Demirin Ortaya Çıkışı ve İşlenip Yayılması", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2016, s. 83.

⁴⁹ Ziya Gökalp, *Kitaplar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 384.

⁵⁰ Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, (Çev. Müjdat Kayayerli), Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 156.

⁵¹ Eliade, *Demirciler ve Simyacilar*, 31/100-101.

⁵² Özellikle Oğuz efsanelerinde Türklerin destansı atası olan "Türk" ün vatani olarak kabul edilen yer. Bkz. Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, (Çev. Hüseyin Dağ), Divan Kitap, Ankara, 2015, s. 120.

⁵³ Hadî Atlasi, *Sibir Tarihi*, (Çev. Eser Havare), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 1-2.

⁵⁴ Jochelson, *The Yakut*, s. 172.

⁵⁵ Yuriy Vasilyev, M. Fatih Kirişçiöğlü, Gülsüm Killi, *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 129.

⁵⁶ Lubos Belka, "The Restoration of Buryat Buddhism: Some Notes about Monasteries", *Materialy*, 1994, s. 92.

⁵⁷ Eliade, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 512-513.

⁵⁸ Jochelson, *The Yakut*, s. 172.

⁵⁹ Eliade, *Demirciler ve Simyacilar*, s. 90.

⁶⁰ Eliade, *Demirciler ve Simyacilar*, s. 96/103.

⁶¹ Küçükerman, vd., *Anadolu Sanayi ve Tasarım Tarihinin Ayak İzlerinde Maden Döküm Sanatı*, s. 17.

⁶² Alexander Popov, "Consecration Ritual for a Blacksmith Novice among the Yakuts", *The Journal of American Folklor*, Vol. 46, No. 181, 1933, s. 257-258.

Türk kültüründe demircinin ateşe hükmetmesinden dolayı kazandığı efsanevi vasfı sadece ondan faydalanarak maddeye şekil verebilmesiyle değil ateşin kutsallığıyla da alakalı bir durumdur. İslâm öncesi Türk kültüründeki yaradılış efsanelerine göre ilk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları olmamıştır. Tanrı onlara et yemelerini buyurduktan sonra ateşe ihtiyaç duymuşlardır. Bundan sora Tanrı Ülgen gökten biri siyah, diğeri beyaz iki taş indirmiş ve bu taşları birbirine sürterek ateş çıkartmayı insanoğluna öğretmiştir. Bundan dolayı eski Türklerde çakmak taşından elde edilen ateş kutsal sayılmıştır.⁶³ Yakutlarda bir peri olarak kabul edilen ateşin yandığı ocağın sönmemesine oldukça dikkat edilmiştir. Kazara sönsen bile kutsal kabul edilen ateş yabancıdan değil tanıdıklardan alınarak yeniden tutuşturulmuştur.⁶⁴

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Türk kültüründe atfedilen bu kutsallık, yalnızca demircilere ait değildir. Demircilerin kullandığı aletlerde onlar gibi kutsal kabul edilmiştir. Örneğin, demirci ustasının şöhreti onun körukleri ile alakalıdır. Bu köruk çok değerlidir. Genellikle atalarından miras kalmıştır ve hatta aileye özgü özel bir anlam taşımaktadır. Demircinin bir diğer ayrıcalığı da kullandığı örstür. Yapımı son derece gizli bir şekilde gerçekleştirilen bu alet üzerinde dövülmüş olan bitkilerin güçlü bir ilaç ve iyileştirici olduğuna inanılmıştır. Demirci vasıtasıyla büyü bir güce sahip olduğuna inanılan örsler üzerinde yapılan yemin özellikle bağlayıcı olarak kabul edilmiştir. Yine nesnelere döverek şekillendirdiği çekiç de demircinin şöhretini artıran en önemli aletlerden biri olmuştur. Öyle ki çekiç yapılırken tam olarak hazır olmadan asla dokunulmamıştır. Demirci tarafından bir hırsıza veya bir düşmana vurulabilen çekiç, demirci olmayan kabileler tarafından bile fetiş olarak evlerine asılmıştır. Yine yapılışı esnasında birçok gizemli ayinin uygulandığı ocaklar da demircinin kullandığı ve güç aldığı kutsal bir mekân olarak kabul edilmiştir. İnanış açısından tüm bu aletler ve ocaklar o kadar güçlü kabul edilmiştir ki demirci olmadan bile kendi büyüsel güçleri ile işleyebilmişlerdir.⁶⁵

Bozkır Türk kültüründe kutsal kabul edilecek kadar önem atfedilen demircilerden sosyal statüleri icabı birtakım beklentiler oluştuğunu da ifade etmek gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle demirciler manevi ve fiziksel açıdan kesinlikle temiz olmalıdır. Kötü düşünce ve eylemlerden uzak durmak zorunda olan demirciler işe başlamadan önce muhakkak yıkanmalıdırlar. Kendilerinin kutsal kabul edildiği bu kültürde onların çok önemli eserlerini ürettiği demirhane de kutsal bir mekân olarak algılanmıştır. Öyle ki dua ve toplantılar için özel bir bina olmadığında demirhane bir ibadethane görevi üstlenmiş ve bu tarz toplantılar burada yapılmıştır.⁶⁶

Anlaşıldığı üzere Türklerde önceleri Tanrı hediyesi olarak gökten geldiğine inanılan sonra ise maden olarak dişil kabul edilip toprağın bağrından sökülüp alınan demir, demircinin ellerinde kutsal ve temizleyici olarak kabul edilen ateş ile eritilip su verilerek tavlandıktan sonra; il kuran, zapt eden ve savunan silahlara dönüşmüştür. İşte bu üstün vasfı demiri kutsal bir maden yaptı gibi demirciyi de bu kutsal madene şekil veren kutsal bir kişi olarak ön plana çıkarmıştır.⁶⁷

Sonuç

Sonuç olarak bozkır Türk kültüründe ilk işlenen demirin meteor kaynaklı olması onun diğer metallerden ayrı tutulmasını sağlamıştır. Çünkü diğer işledikleri bütün metalleri yeryüzünde ya da yeraltında hazır bir şekilde bulan Türkler gökten gelen bu meteoritleri Tanrıların kendilerine birer lütfu olarak düşünmüşlerdir. Bu inanış ise sadece demiri değil ondan yapılan araç gereçler ile onu işleyen demircileri dahi Türk kültüründe kutsal bir yere taşımıştır. Öyle ki, bu metalden yapılan çingirak, zincir, kap kakak ve deri kemerler üzerindeki küçük metal parçaların çıkardığı sesler kütü ruhlarla mücadelede oldukça önemli kabul edilmiştir. Yine bu kutsal metalden yapılan silahlar bozkır Türklerinin rakiplerine karşı üstünlük sağlamasında en önemli faktörlerden olmuştur. Bu metali işleyen demirciler de diğer meslek guruplarından üstün tutularak toplum içerisinde sözü dinlenen kutsal kahramanlar ve bilge kişiler arasında yer almışlardır. Onların kullandığı aletler ve demirci ocakları ise sıradan araç gereçler olarak görülmemiştir. Her birinin kutsal ruhları olan bu aletlerin sahip oldukları güçleri, Tanrı tarafından gönderilen kutsal demire şekil vermeleri ve ondan güç almaları ile açıklanmalıdır. Kısacası bozkır Türk kültüründeki demir nesnelere, demircilere ve onların kullandığı aletlere atfedilen kutsallığın kaynağında, meteor kökenli demirin Tanrı tarafından gönderildiği felsefesi yatmaktadır. Kendilerine gönderilen bu kutlu hediyeyle işleme ve kullanma konusunda gösterdikleri başarı bozkır Türklerinin demirle olan bağlarını kuvvetlendirmiş ve rahmetli Kafesoğlu'nun da ifade ettiği gibi kültürlerinin inşasında iki önemli unsurdan biri olmuştur.

⁶³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 66.

⁶⁴ Gökalp, *Kitaplar*, 116.

⁶⁵ Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, s. 83-84; Walter Cline, *Mining And Metallurgy In Negro Africa*, George Banta Publishing Company, Paris, 1937, s. 124.

⁶⁶ Jochelson, *The Yakut*, s. 172.

⁶⁷ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüğ)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 86.

KAYNAKÇA

- Abu Hayyan; *Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak*, (Haz. Ahmet Caferoğlu), Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931.
- Aitchison, Leslie; *A History of Metals, Vol I*, Macdonald & Evans Ltd., London, 1960.
- Anohin, Andrey Viktoroviç; *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Konya, 2006.
- Atlası, Hadi; *Sibir Tarihi*, (Çev. Eser Havare), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- Barthold, Wilhelm; *Orta Asya Türk Tarihi*, (Çev. Hüseyin Dağ), Divan Kitap, Ankara, 2015.
- Baykara, Tuncer; “Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1975, s.6, ss.75-104.
- Belka, Lubos; “The Restoration of Buryat Buddhism: Some Notes about Monasteries”, *Materialy*, 1994, s.2 (1), ss. 92-106.
- Caferoğlu, Ahmet; *Eski Uygur Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- Cline, Walter; *Mining And Metallurgy In Negro Africa*, George Banta Publishing Company, Paris, 1937.
- Çay, M. Abdulhaluk; *Türk Ergenekon Bayramı: Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.
- Çoruhlu, Yaşar; *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Dioszegi, Vilmos; “Ethnogenic Aspect of Darkhat Shamanism”, *Acta Orientalia*, Budapest, 1963, s.XVI, ss. 55-83.
- Divitçioğlu, Sencer; *Göktürkler (Kut, Küç, Ülüg)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1987.
- Eberhard, Wolfram; *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Eliade, Mircea; *Demirciler ve Simyacılar*, (Çev. Mehmet Emin Özcan), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Esin, Emel; *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II, Cilt I/b'den Ayrı Basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1987.
- Forbes, Robert James; *Metallurgy in Antiquity*, Leiden, Netherlands, 1950.
- Forbes, Robert James; *Studies in Ancient Technology Vol. IX*, E.J. Brill Leiden, Netherlands, 1964.
- Gökalp, Ziya; *Kitaplar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Haussig, Hans Wilhelm; *pek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, (Çev. Müjdat Kayayerli), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001.
- Hoppal, Mihayl; *Avrasya'da Şamanlar*, (Çev. Bülent Bayram – H. Şevket Çağatay Çapraz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- İnan, Abdülkadir; *Makaleler ve İncelemeler (2 Cilt)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- İnan, Abdülkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2006.
- Jochelson, Waldemar; *The Yakut*, The American Museum of Natural History, New York, 1931.
- Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Kaşgarlı Mahmut; *Divanü Lugat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- Koçak, Kürşat; “Bozkır Türk Kültüründe Demirin Ortaya Çıkışı ve İşlenip Yayılması”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2016, s.11(1), ss.77-88.
- Kuun, Comes Geza; *Codex Cumanicus*, Academie Hung, Budapestini, 1980.
- Küçükerman, Önder – Başgelen, N- Tanyeli, G – Batur, A; *Anadolu Sanayi ve Tasarım Tarihinin Ayak İzlerinde Maden Döküm Sanatı*, Türk Demir Döküm Fabrikaları Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1994.
- Okladnikov, A. Pavlovich; “Tarihin Şafağında İç Asya”, (Çev. Alaeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 61-141.
- Ögel, Bahaeddin; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Ögel, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi (2 Cilt)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

- Peake, Harold; “The Origin and Early Spread of Ironworking”, *Geographical Review*, 1933, s.23(4), ss. 639-652.
- Pekacar, Çetin; *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Popov, Alexander; “Consecration Ritual for a Blacksmith Novice among the Yakuts”, *The Journal of American Folklor*, 1933, s.46(181), ss.257-271.
- Poppe, Nicholas N.; *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*, (Çev. Mustafa S. Kaçalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Radloff, Wilhelm; *Sibirya'dan*, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.
- Read, Thomas T.; “The Early Casting of Iron: A Stage in Iron Age Civilization”, *Geographical Review*, 1934, s. 24(4), ss. 544-554.
- Richardson, Harry Craig; “Iron, Prehistoric and Ancient”, *American Journal of Archaeology*, 1934, s. 38(4), ss. 555-583.
- Rickard, Thomas Arthur; “The Use of Meteoric Iron”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1941, s. 71 (1/2), ss. 55-66.
- Rickard, Thomas Arthur; “Meteoric Iron in Antiquity”, *Man*, vol. 27, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1927, ss. 79-80.
- Rickard, Thomas Arthur; “The Primitive Smelting of Iron”, *American Journal of Archaeology*, 1939, s.43(1), ss. 85-101.
- Roux, Jean Paul; “Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı”, *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, İstanbul, 1972, s. 2(1a), ss. 74-110.
- Tylecote, Ronald F.; *A History of Metallurgy*, Maney Publishing, London, 1992.
- Vasilyev, Yuriy - Kirişçiöğlü M Fatih - Killi Gülsüm; *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Yudahin, Konstantin Kuzmiç; *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

EXTENDED ABSTRACT

Iron has an extremely important place in the creation of steppe Turkish culture. Such that this civilization, which mostly lived a nomadic life, frequently used iron in every aspect of its life. Of course, this condition happened after the iron could be processed efficiently. As soon as it was discovered as an ore, it was first hammered, as the heat required for its melting could not be captured yet. Iron, which found its true form by using the casting technique after being melted, became the indispensable metal of the steppe Turks.

Iron, which quickly replaced the metals before it, such as copper and bronze, right after it started to be processed in real terms; It has been used effectively in animal tools, piercing and cutting tools, weapons, agricultural and household tools. In particular, war tools such as arrowheads, swords, daggers, spears, armor, helmets and shields made of this solid metal have made them quite superior to their opponents on the battlefield.

Thanks to this metal, which is abundantly found in their geography, bring dynamism and strength to their culture. So Turks have achieved significant success in social, political, economic and military life. The advantages it provided to the steppe Turks in material terms enabled iron to gain an important place in this culture. Especially its counterpart in mythology, which is the subject of this article, is quite remarkable, and the reason why the blacksmiths who worked it are considered sacred should be sought here. This profession, which is considered so sacred, was also honored by the Gokturks. So much so that blacksmithing was perceived as a dynastic profession and therefore Göktürk rulers were also accepted as blacksmith masters. As it is understood from the historical documents, blacksmithing was accepted as a high-ranking job in the whole of Siberia, which fell under the influence of this culture in a short time due to its proximity to the Altai Mountains, the center of Turkish culture, and the vicinity of Issyk Kul. For these peoples, the sacred profession of blacksmiths, protected by special spirits, was seen as a divine gift, not a commercial business that could be learned by anyone.

An important point to be noted here is that the blacksmithing profession being considered a sacred profession is not unique to Turkish culture. In most of the ancient civilizations, the holiness loaded on the iron coming from the sky was given to the people who processed them and even to the tools. In most of these ancient beliefs, the art of tool making is either a divine or superhuman skill. For this reason, blacksmiths whose iron can be turned into a deadly weapon are considered different beings from normal people. In fact, belief in the sanctity of iron is present in many ancient civilizations, regardless of their level of civilization. Eliade explains this situation with the celestialness of iron. According to him, it is not correct to explain the sanctity of iron as superstition in the form of object worship. For these civilizations, iron from the sky is a venerable and sacred alien object that does not belong to this universe, but comes from elsewhere, thus pointing to the afterlife.

As a result, the fact that the first processed iron in the steppe Turkish culture was originated from meteors has enabled it to be kept separate from other metals. Because the Turks, who found all the other metals they worked on, on the ground or underground, thought of these meteorites coming from the sky as a reward from their God. This belief carried not only iron but also the tools made from it and the blacksmiths who worked it to a sacred place in Turkish culture. So much so that the sounds of small metal parts on rattles, chains, utensils and leather belts made of this metal were considered very important in the fight against evil spirits. This weapons made from this sacred metal have been one of the most important factors for the steppe Turks to gain superiority over their rivals.

Blacksmiths working this metal were also among the holy heroes and wise people who were heard in the society by being superior to other professional groups. The tools and forges they used were not seen as ordinary tools. The power of these tools, each of which has holy spirits, must be explained by the way they shape and draw strength from the holy iron sent by God. In short, at the source of the sacredness of iron objects, blacksmiths and the tools they use in the steppe Turkish culture, there is the philosophy that the iron of meteoric origin was sent by God. Their success in processing and using this gift sent to them strengthened the bonds of steppe Turks with iron.